

KOLONIALVAROR OCH VARDAGSTING I DEN EUROPEISKA MARGINALEN

Konsumtionsvägar, levnadssätt och varor
på en herrgård i östra Finland
under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet

En analys av bouppteckningar från fyrtio herrgårdar i Savolax under perioden 1790-1850 visar att gårdarna, vad inredning och utrustning beträffar, var väl försedda för ett komfortabelt liv. Det framgår då man granskar innehavet av de viktigaste artefakterna: möblemang, porslins- och glasvaror, linne och andra textilier samt husgeråd. Herrgårdsägarna, som oftast var officerare eller ämbetsmän, underhöll stora familjer och anställde i regel högst fyra kvinnliga och lika många manliga tjänare. Tack vare familjefädernas ämbetsinkomster och jorlegendomar kunde familjerna tillbringa ett bekvämt liv och fungera som värdar för ett brett socialt nätverk. Trots att detta herrgårdssamhälle, som räknade över hundra gårdar, var utspritt över ett avlägset område i gränstrakterna mellan ryska och svenska intressesfärer hade dess invånare råd att följa tidens civiliserade smak och vanor.¹ Dess läge bortom allfartsvägarna innebar emellertid svårigheter i anskaffningen av varor och ting som behövdes för det dagliga livet. Lätt var det inte heller för producenter och handelsmän att leverera allt som behövdes för att hushållen kunde förses med de nyaste varorna. Dessutom var lanthandeln förbjuden. Hur upprätthölls alltså ett "konsumtionsamhälle" i ett sådant område? Vilka varor och ting måste upphandlas på långa avstånd, varifrån kom de och hur fungerade kontakterna som möjliggjorde gårdarnas konsumtionsmönster?

Herrgårdarna utgjorde knutpunkter och korsningar i ett socialt nätverk som bestod av två kretsar; den inre sockenkretsen och den yttre cirkeln som omfattade hela länet/landskapet. Herrgården kunde således karakteriseras som ett familjesäte med många funktioner: elementarskola för familjens barn, godsägarens arbetsplats, fest- och mottagningsutrymme och t.o.m. som ett slags gästgiveri för övernattande adelsmän och annat herrskap, närmast övriga godsägare och släktingar till dem. Man fäste alltså stor vikt vid det sociala umgänget

och kontakterna inom herrgårdssamhället. Festsåsongerna koncentrerades kring jul och midsommar. Den starka tonvikten på en generös representation som uppvisade hushållets välstånd ledde till ett tryck på förmågan att skaffa konsumtionsvaror som motsvarade ägarnas sociala status och som skulle möjliggöra en omfattande gästfrihet i varierande sammanhang.

Beträffande den materiella värld som herrgårdar uppvisar kan vi med Jean Baudrillards ord säga att den utslagsgivande ledstjärnan för vad tingen hänvisade till och därmed hur de värderades, kunde sammanfattas i begreppen *rang* och *social ställning*.² Denna sociala status hade ännu inte, som i senare konsumtionsmönster och –situationer, lösgjorts ur tingen själva, utan kunde, då ett ting eller en vara ägdes eller brukades av en person av rang, tillföra tingen kvaliteter och värden utöver deras inneboende värde. Det förefaller alltså som om objekten kunde ges ett social värde hellre än att dessa i sig skulle skapa det. Detta bör alltså beaktas då vi granskar både de mest vardagliga föremål som anskaffades till herrgårdarna och de varor som man upphandlade hos avlägsna leverantörer.

I konsumtionen byter varor som behövs för vardagslivet ägare – livsmedel, bruksföremål och andra ting. Materialet för denna artikel består av endast 36 notor (begreppet innefattar också kvitton, forsedlar, räkningar och t.o.m. ”leveranskontrakt”) från en herrgård, Frugård i Jorois, under perioden 1790-1809, alltså de sista decennierna av den svenska tiden i Finland.³ Efter det finska kriget 1808-1809 blev landet ett ryskt storfurstendöme. Via dessa kvitton, som förekommer i ett, två eller tre exemplar för nästan varje år, kan de ovannämnda bouppteckningarna, dvs. uppräknings av ting, kompletteras med data om sedvanlig konsumtion på gårdarna under en period av två decennier. Vi får veta vad hushållet behövde och hur det utökade sina tillhörigheter. Precis som i dag var konsumtionen då inriktad på vardagsvaror.

Materialet utgör ett litet urval av vittnesbörd om ting som bytte ägare men är av exceptionellt värde, eftersom sådana kvitton sällan sparats. Kvittenserna består av långa och mycket detaljerade listor över vad som köptes men de innehåller också uppgifter om plats och datum för transaktionen och dessutom om vem som köpte och sålde, eftersom de oftast undertecknades av bägge parter.

Notorna härstammar från åren 1790-1809 och fördelar sig på 8 från 1790-talet och 25 från det nya århundradets första decennium. Två kan inte identifieras tidsmässigt, åtta saknar uppgifter om ort för köpet. Antalet dokument ökade således något i början av 1800-talet. Det visar sig att fyra av notorna under år 1809 är från Stockholm dit den nyss befördrade översten med sina trupper hade flyttat efter den svenska erans ände. Varför notorna sparats vet vi inte, men de har på 1950-talet kunnat sammanföras i en särskild mapp i Frugårds arkiv.

TINGEN, SAMHÄLLET OCH HUR TINGEN KATEGORISERAS

Fram till 1600-talet ägde feodaltidens ting och varor enligt Jean Baudrillard en starkt meningsbärande karaktär. I sista hand hänvisade symbolerna till den sociala ställningen, rangordningen. Objekten tillverkades av hantverkare och var således unika. Varje stånd gav tingen dess mening, t.ex. genom en distinkt klädsel. Under feodalismens nästa fas, som delvis uppvisade ett annat referenssystem, blir referensramen snarare ”naturen” (alltså i motsats till *ars* eller *cultura*) och dess skiftande material: t.ex. guld och koppar. Fenomenet tar sin början redan i renässansen och leder långsamt till industrialismen. Då tas de första stegen mot simulation och detta blir möjligt genom imitation och förfalskning. Baudrillard vill alltså här antyda att då social rang var referenspunkt för objektets värde och mening under feodalväldet blir i stället den naturbaserade fördelningen av skiftande materialslag det utslagsgivande under den följande fasen⁴ Då man granskar konsumtionsvarorna som denna artikel intresserar sig för är detta synsätt gott att ha i minnet.

Två andra aspekter ter sig dessutom betydelsefulla. En är den teori om konsumtion som Daniel Miller lade fram som ett resultat av sina långvariga studier av problemkomplex inom konsumtionen i modern tid. Hans redogörelser för hur konsumtionen som ”ett medel för att bibehålla individens sociala relationer och förpliktelser”, framför allt inom den egna familjen, är av avgörande intresse.⁵ I motsats till många teorier som vacklar mellan uppfattningen om konsumtionen som antingen ett svar på mänskliga behov eller önskemål, eller fokuserar enbart på det konsumerande subjektet, blir Millers synsätt om ”familjen som konsumtionsenhet” särskilt meningsfullt och upplysande då man studerar en historisk period som inte ställde subjektet/individ i centrum. I synnerhet inom adliga familjer under historisk tid har det gällt att via sin materiella värld också framhäva familjens status.⁶

Denna fokusering på familjen som konsumtionsenhet gäller främst den elisabethanska adeln i England under 1600-talet, men med de fördröjningar i tid, som gällde överföringen av kulturella mönster till periferin, kan en liknande fokusering bilda en utgångspunkt för analysen av vissa av varorna som inköptes i den marginella provinsen Savolax i det svenska riket under slutet av 1700-talet. Ett annat särdrag för den adliga konsumtionen var dess förhållande till det lokala. Det var inom det lokals gränser, i umgänget med gelikar som konsumtionen exponerades, och i gårdens gästfrihet som konsumtionen hade sin grund. En annan del av konsumtionen skulle komma hela hushållet till gagn.⁷ Den moderna konsumtionen har däremot sina rötter i en ny inriktning där nyheten blir viktigare än att varorna skall hålla och där individen stiger fram som en viktig agent för sin egen skull. Också om vi ser det savolaxiska adelshushållet i skenet av äldre kulturmönster ter sig naturligtvis hushållets medlemmar, indi-

viderna, också som viktiga ”konsumenter” i det att de får ta del av de uppköpta varorna. Individernas sociala position är alltså mycket viktig.

Som en tredje ståndpunkt och brygga mellan den referensinriktade och sociala utgångspunkten kunde man klassificera produkterna dels i speciella kategorier enligt material, dels som sammansättningar eller konfigurationer som korresponderar med varierande sfärer i familjelivet.⁸ På detta sätt kunde man beakta både önskingar och behov och samtidigt anknyta vardagsföremålen till lyxvarorna i en analys av detta elitsamhälle som kunde bestå sig med sådana.

KONSUMTIONSHUSHÅLLET OCH DE BEVARADE NOTORNA

Herre över Frugård var under denna tid kaptenen och sedermera översten Berndt Adolf Grotenfelt, född år 1769, gift år 1795. Hans hustru Catharina Ehrnrooth var från herrgården Södervik i grannsocknen Rantasalmi. År 1808 hade familjen sex barn, fyra pojkar och två flickor. Grotenfelt tog dessutom hand om sin brors dotter Anna-Maria och vid krigsutbrottet anslöt sig hans syster Carolina till hushållet. Familjens barn bereddes för livet genom hemundervisning; senare civil eller militär utbildning för pojkarna på annan ort och elementärundervisning och handledning för flickorna i hemmet. Under den fas när barnen var små behövdes hjälp med deras skötsel. Innepigorna eller -tjänarinnorna uppgick till tre-fyra, de manliga anställda bestod av en betjänt och tre drängar. Gården hade också femton torpare med sina hushåll. På huvudgården, herrgården, fanns en stor manbyggnad och gården hade hästar och boskap. Jordegendomen, som inte var särskilt omfattande, brukades för spannmålsodling och det var med inkomsterna från denna, med medel från familjefaderns lön och med torparnas prestanda, som den dagliga livsföringen kunde upprätthållas.⁹ Många deltog i arbetet och självförsörjningsgraden var hög, t.o.m. så att pengar användes mycket sparsamt inom hushållet. Alla transaktioner med torparna var i natura och endast en liten del av tjänstefolkets löner betalades i penningar.

Vissa varor var man ändå tvungen att köpa. Innan vi går in på vilka varor som upptas i kvittona är det viktigt att granska herrgårdens handelsnät eftersom vi då får en bild av de rådande konsumtionsvägarna. Det är fråga om *var* dagligvarorna upphandlades.

Dokumentet visar att den dåvarande kaptenen-majoren Grotenfelt på två vägar tycks ha stått i förbindelse med de mellanhänder som försåg honom med varor. Antingen kunde han göra sina uppköp hos en köpman i en närliggande eller längre belägen stad eller också anlita han en mellanhand som i fjärran städer skaffade fram varan och ordnade med leverans till en närliggande marknad eller annan ort, varifrån han eller hans ombud hämtade den. Det ver-

kar som om köpmännen utnyttjat marknadsplatserna som ett slags upplag eller stationsorter. Hela nätverket kan enligt angivelserna i kvittenserna uppdelas i uppköpssocknar eller köpstäder inom länet, mindre och större orter utanför detta och slutligen Stockholm. Följande uppdelning kan göras på basen av notorna:

Socknar och städer inom länet (antal kvitton i parentes):

Jorois (3-4) , Jockas (1), S:t Michel (2), Kuopio (2), Heinola (1)

Socknar och städer utanför länet:

Mustiala (1), Nyslott (2), Lovisa (2), Helsingfors (1), Åbo (9)

Stockholm (3)

Okänd ort: 8

Summa 36

Vi får här en god bild av att varor söktes på ofta rätt avlägsna orter. Helsingfors och Lovisa kunde t.ex. inte nås till häst på mindre än fem och Åbo på mindre än sju dagar. Nyslott räknas här till en stad utanför länet men var i själva verket en del av det historiska landskapet Savolax. Staden hörde emellertid under perioden 1743-1812 till Ryssland som en följd av krigen under sjuttonhundratalet. Nyslott var alltså att betrakta som ”utrikes” men eftersom staden låg närmast Jorois var besöken i olika ärenden där alls inte sällsynta. Från 1812 var staden åter ansluten till Storfurstendömet Finland.

Konsumtionen är ett stadsfenomen som överflyglar det lokala. Bara i tre eller möjligen fyra fall är kvittona signerade i majorens hemsocken, i ett fall rentav hemma på gården. Märkligt nog gäller ett av dem skrivdon, papper, skiss- eller makulaturpapper och sigillvax medan det andra upptar njutningsmedel såsom kaffe, te, kakao och kryddor (kvitto nummer 27 och 12). Å andra sidan är dessa varor inte tunga och kunde med fördel transporteras på olika sätt. Om vi således synar inköpen enligt *vad* som införskaffades på de närmaste orterna i motsats till längre belägna framgår det klart att dagligvarorna dominerar på de förstnämnda: t.ex. matvaror i Nyslott (kvitto 29 och 26), vete i Mustiala (1800, kvitto 9), kaffe i Kuopio (25) och textilier i S:t Michel under mässan där i oktober 1803 (20), medan lyxvaror måste upphandlas i avlägsna städer. Maten, en del av kolonialvarorna behandlas mera utförligt nedan. Vetet var vid denna tid ett sällsynt sädeslag och introducerades först nu i länet. Den första uppgiften om dess odling på Frugård är från år 1802 då utsädet omfattar futtiga 5 ½ kappar.¹⁰ Kaffet och textilierna tas också upp något senare.

Staden Heinola var vid denna tid länets residensort, men dit var det rätt lång väg trots att huvudlandsvägen gick via staden. Där fanns ett apotek i vilket man, enligt ett recept utfärdat av en assessor, i november 1808 införskaffade en lång räkka mediciner för juristen Poppius, major Grotenfelts sväger (30).

Alla dessa vardagsvaror granskas närmare nedan då innehållet i notorna diskuteras.

Mest intresse väcker inköpen som skedde på långa avstånd, i Lovisa, Helsingfors och Åbo. Lovisa utgjorde en hörnsten för produktions- och konsumtionsmönstret i Savolax. Här såldes nämligen herrgårdsjordbrukets överskott, framför allt rågen, som transporterades till kusten då torparna begav sig dit på sin årliga stadsresa.¹¹ Här inhandlade både herrgården och dess torpare det viktiga saltet. Material för rödmyllefärg behövdes för herrgårdens bruk, om det vittnar ett kvitto från år 1802 (kvitto 11). Inga pengar bytte händer, priset för både gårdens och torparnas varor erlades i rågtunnor. Som mest bytte man ut sjutton tunnor, i andra fall rör det sig om 8 och 12 tunnor råg.¹² Här utgjorde bytesvarorna salt och socker mot spannmålen.

Inköpen från Helsingfors och Åbo (vid den tiden landets största stad där också universitetet var förlagt) uppvisar mer variation. Från Helsingfors har man skaffat järnvaror, om vilket mer nedan (21) och i Åbo stöter vi slutligen på lyxvaror, t.ex. siden (1791, kvitto 2), porslin (1805, 21) och en dampäls (1803, 19). Också dessa behandlas mer ingående nedan.

Ett ofta utnyttjat sätt att skaffa sig olika varor var att ge släktingar och bekanta i städerna, eller andra personer som befann sig på resa, i ”kommission” att köpa det behövliga. I korrespondensen släktingar och vänner emellan hittar vi ofta liknande förteckningar som finns i räkningarna och kvittona. Även råd om hur inköp och leverans skulle ske förekommer i korrespondens mellan godsägare i Savolax 1807-1825.¹³

Alla dessa indicier på de privata handelsvägarna och konsumtionskontakterna ligger helt i överensstämmelse med de stora linjerna för handelsområdena i de östra delarna av landet under slutet av 1700-talet. Trots att Sverige försökte hindra handeln över gränsen till Ryssland innebar de svåra handelsvägarna, att Lovisa, som man försökte framhålla i stället för det förlorade Fredrikshamn, inte kunde tävla med denna snabbt växande stad. Från svensk sida var man medveten om de svåra handelsförhållandena i Savolax och Karelen, men de flesta försök att gynna handeln här hade ringa framgång. Kuopio blev stad först 1782 och dess fåtaliga handelsmän saknade såväl kapital som förmåga att erbjuda ett rikt varusortiment.¹⁴

Lanthandeln var förbjuden i hela landet, men efter fredsslutet 1743, då Ny-slott och Willmanstrand hade förlorats, var man nästan tvungen att tillåta lanthandel i Savolax och Karelen, dit även handelsmän från Karelen hade inflyttat. Finska hushållningssällskapet hade redan 1804 krävt att lanthandeln skulle bli fri och fastän detta inte skedde uppluckrades lanthandeln successivt.¹⁵ Det har konstaterats att det i östra Finland småningom utbildades ett nätverk av mellanhänder, som köpte upp produkter, för att forslas bl.a. till S:t Petersburg. Bland dem som förde varor till landsorten, framstod de kringvandrande s.k. påsaryssarna som en kategori, som ökade under 1800-talets gång.¹⁶ Men vi kan

ställa oss frågande till om herrgårdarna tydde sig till dessa nätverk. Städernas handelsborgare och deras bodar utgjorde hur som helst utgångspunkten för den inre lagliga handel som bedrevs i landet.¹⁷ I belysning av Frugårds kvitton ser vi att lanthandel med matvaror existerade och att även många andra varor bytte ägare under de olika transaktionerna också i landsortssocknarna.¹⁸ Men det var ändå i städerna man framförallt skötte sina uppköp. För de existerande herrgårdarna i Savolax var sådana konsumtionsmöjligheter en nödvändighet.

KOLONIALVAROR OCH VARDAGSTING

Dagligvarorna inhandlades främst i Nyslott, som låg på andra sidan om riksgränsen men dock närmast gården. En räkning (29) upptar textilier av skiftande material: fem marker tvål, stövlar, kryddor (8 lod kryddpeppar, 8 lod ingefära, 2 skålpund anis, fänkål) men också en burk senap, 6 skålpund ris och 5 skålpund pärlegryn, torkad frukt (plommon, fikon) kaffe, pepparkakor, ost, läkemedel, tyger, ett rep och 3 kannor rödvin och 5 skålpund krita. Här framträder tydligt varorna från Europas kolonier: kolonialvarorna kryddor, ris, torkad frukt och det eftertraktade kaffet samt det röda vinet från sydligare länder.

Kritan kan antyda behov i antingen barnens undervisning eller jordbruket. Osten kan vid första anblicken te sig överraskande eftersom man kunde vänta sig att den tillverkades hemma, men de etnografiska källorna ger vid handen att denna del av Finland utgjorde en vit fläck i fråga om ostproduktion. Ett annat kvitto från Nyslott 1806 (26) är än mer upplysande för förståelsen av hushållets dagliga rutiner. Här omnämns olika textilvaror såsom kvinnohalsdukar, taft, nettelduk och bomull, flicktyg och kläde men också textilier som bolstervar och sidenband. Vidare hittar vi nubbar, hushållsporslin såsom, glas, skålar, tallrikar och drickkanna tillsammans med kaffe, kryddor, russin, ris, sviskon, plommon, äpplen och kardemumma. Åter finns vissa kolonialvaror upptecknade, men främst vardagsvaror som hushållsporslinet och tygen för bolstervar. En del av de övriga textilierna kan ha varit avsedda som avlöning åt pigorna. Datumet, den 17 november, och vissa varor i de bägge förteckningarna, avslöjar att det här rörde sig om att rusta för jul. Plommon och även äpplen kan vara importvaror. På motsvarande vis kan vi läsa ett kvitto från den 12 juni år 1807 (28), då förutom t.ex. socker, engelska nålar, skrivpapper och sadeljordsväv även rhenvin, kirsch och kägglor omnämns. Nu var det frågan om att fira midsommar. Här framgår klart att konsumtionen av dessa produkter är ett urbant fenomen som kringgår det lokala. Men i det kvitto som signerats på Frugård (12) har man fått sig levererat 10 skålpund kaffe, 2 skålpund anis, 2 skålpund fänkål, 3 skålpund söt mandel, 2 skålpund ”schocolad”, 8 lod thé och 1 skålpund nypon. Då det gäller viner, omnämns de alltid i slutet av listan eller som tillägg till slutsumman. Det samma gäller tobaksvaror (kardus, kvitto 1).

Bild 1. Nota 1. Inköp på Wehmais gård i Jockas 23.6.1790. Wehmais tillhörde Bernt Adolf Grotenfelts bror Carl Herman Grotenfelt. Handelsmannen Jacob Magnusson har levererat textilier och sytillbehör. Frugårds arkiv. Foto Gunnar Åström.

Item	Quantity	Price
10 par fruntimmershandskar		10 -
10 skålpund fräken		16 -
2 skålpund luft fräken		8 -
2 aln kulörta band		16 -
8 aln fint holländskt lärft		1 - 26 - 80
3 skålpund bomull		5 - 16 -
2 silkesdukar		1 - 8 -
8 aln ljusblått taft band		2 -
200 små nålar		21 - 40
6 dussin stora nålar		8 -
20 dussin svarta knappar		9 -
2 dussin stora knappar		20 -
2 dussin svarta knappar		26 - 80
2 dussin svarta knappar		24 -
Summa		10 - 47 - 80
Orntofvers 1 man 6 proccer till god		1 - 8 -
4 Carduser af 3 sorters		1 - 24 -
Summa		10 - 71 - 80
Omman talderant		10
Wehmais 23 Junii 1790		Rasta 9 - 31 - 80
Jacob Magnusson		

Detta tidiga kvitto (1, se Bild 1) med vardagsvaror upptar främst textilier men innefattar också pomada, tvål och parfym (två flaskor luftvatten). Det är daterat 23 juni 1790 på Wehmais gård i grann-

socknen Jockas, som innehades av en broder till major Grotenfelt. Ytterligare har man där inhandlat tio par fruntimmershandskar, tio skålpund fräken, två skålpund luft fräken, 8 aln kulörta band, 8 aln fint holländskt lärft, 3 skålpund bomull, 2 silkesdukar, 8 aln ljusblått taft band, 200 små nålar och sex dussin stora nålar och två dussin svarta knappar, samt 3 "carduser af tvenne sorter". Varan fräken, om handstilen tyfts rätt, kunde syfta på en växt som i någon form tidigare användes för polering av metallytor.¹⁹ Detta är varor som gott kunde ha saluförts av en gårdfarihandlare. Men varorna är delvis av det mera luxuösa slaget och kvittot är undertecknat av handelsmannen Jacob Magnusson, dvs. en svensk handelsman, som av signeringen att döma själv skrivit kvittot. Här skymtar ytterligare ett kommersiellt nätverk som är svårt att utreda eftersom vi inte vet var Magnusson var hemma. Det tyder hur som helst på att varor också levererades på ort och ställe. Ytterligare källor ger vid handen att också ryska gårdfarihandlare, åtminstone senast på 1820-talet, bjöd ut t.ex. textilvaror, bilder (el. små tavlor), papper och prenikor, dvs. pepparkakor, en ofta nämnd produkt²⁰

Ur dagböcker och brev författade av ståndspersoner inom detta nätverk ungefär tio år efter vår undersökningsperiod kan vi också utläsa att man inhandlade herrtyger, t.ex. fris (ett kläde med lång krusig lugg) på marknaden i

Kuopio, att man beställde kläder hos skräddare i staden och att order levererades härom.²¹ I hemsocknen kunde vissa hantverkare utnyttjas om bara kundunderlaget var stort nog. Ett kvitto (32) som granskas närmare nedan upptar en stor order till en byskräddare stationerad på grannherrgården Engelsnäs. Han tycks ha försett både de manliga familjemedlemmarna och hushållerskan med behövlig klädsel. Dessa belägg för beställningsvägarna för den manliga klädseln kompletterar de uppgifter vi fått från kvittenserna som av textilslagen att döma närmast upptar textilier för kvinnorna i hushållet. Kvinnornas kläder har tillverkats hemma. Vad gäller den manliga klädseln gällde kontakterna främst hantverkare, i mindre grad köpmän.

Konsumtionsekonomi med färdiga varor bestod av ett officiellt och inofficiellt nätverk av beställningar och leverans, handelsbodas och marknader, kunder och mellanhänder. Gårdfarihandlare och direktleveranser fungerade parallellt med dessa mera officiella konsumtionsvägar. Förteckningarna visar att de rutinartade inköpen som krävdes för en livsstil i förening med stånd och rang kunde ske och skedde minst en gång om året i närmaste stad. Savolax utgjorde alltså, om man inkluderar det ryska Nyslott, ”en inre marknad inom landskapet”, som ofta trotsade förbudet mot lanthandel. Tidens kolonialvaror och finare tyger hade nått ända hit och det verkar som om den östliga vägen här var den vanligare. Man kan nästan undra om det var fråga om ett spill från S:t Petersburg, som ändå låg närmare än det avlägsna Stockholm.

Det centrala är här att vissa varor redan importerades från fjärran länder, bortom haven: ris, kryddor, rödvin, torkade frukter, mediciner, siden, kaffe, te, kakao och andra drycker. Den roll som spelades av textilvävnader och lergods (keramik och porslin) är också viktig. Just varor av detta slag anses utgöra hävstänger för och bärare av 1700-talets konsumtionsrevolution, som innebar både att utbudet ökade och att efterfrågan trissades upp.²² Vissa textilier har med säkerhet importerats. Bara linne och ylle producerades i hemlandet och det fanns ännu ingen utvecklad textilindustri i Finland. Nu kunde emellertid alla dessa exotiska produkter köpas i hemlandskapet, efter en färd på några timmar. Provinsen var alltså väl integrerad i den globala ekonomin. Vissa odaterade kvitton visar att uppgifterna syftar på Nyslott, vilket betyder att den ståndsmässiga livsstilen kunde upprätthållas även om man måste passera gränsen. Dessa uppgifter förekommer sparsamt och allt tyder på att resan företogs bara en eller två gånger årligen. Även om det hade funnits flera möjligheter att göra sådana uppköp (kvitton saknas) blir slutsatsen ändå att kolonialvarorna utgjorde en form av lyx i denna elitmiljö. Detta var nog inte Stockholm och herrgårdssamhället i ett av Sveriges mest avlägsna hörn var inte bortskämt med det som i metropolerna började bli vanligt.²³ Men man delade samma smak för varor som metropolen, även om den inte kunde tillfredsställas dagligen.²⁴

Kontakter utåt från landskapet och västerut knöts genom förbindelser norrut (Uleåborg), söderut (Helsingfors och Lovisa) och mot sydväst (Åbo). Det

är tydligt att det var finvaror och lyxprodukter som man sökte i en sydlig och sydvästlig riktning i det ännu före 1808 odelade Sverige.

Lyxprodukterna som förekommer i notorna står bokstavligen som adelsmärken för tillhörigheten i sockeneliten. Det hörde till att vid festliga tillfällen demonstrera denna lyx och därmed utåt markera positionerna. I 1700-talets Sverige belades t.ex. vagnar, siden, guldklockor och sällskapsdjur med en lyxskatt som ett sätt att begränsa innehavet av dem till de redan förmögna. Två kvitton från Åbo tyder på beställning av en ny kurirkärra år 1805 (22 och 24) där beslagning av hjulen och målning och beklädnad har utförts av två skilda hantverkare. På Frugård fanns vid periodens slut i ekipager och åkdon för herrskapets räkning en kalesch med två hästars anspann, en tvåsitsig schäs, en ensitsig blanchard schäs, en kurirkärra, en kursläde, två brädslädar och en racksläde (bouppteckning efter Catharina Ehrnrooth 9 februari 1811). Lyxprodukter kunde i allmänhet inhandlas bara i specialaffärer, t.ex. hos guldsmeder och pälshandlare (kvittenserna 33 och 8) men också mellanhänder och privata leverantörer anlätades (19). Av de två dampälsarna 1799 och 1803 var den förra troligen införskaffad för fru Catharina och den senare för systerdottern Anna-Maria som vistades i Åbo 1802-1803. Den förra var en päls fordrad med svart sidensars, försedd även med ryggfoder och med bräm och krage av svart björnsinn, den senare med bräm av bäverskinn. Lyxen definierades alltså också via materialet. Uppgiften om apoteket i Heinola blir i fråga om den medicin som omtalades tidigare en referens till funktionen, dvs. att man var mån om individernas hälsa (30).

MATERIAL OCH VARUKATEGORIER

En närmare granskning av materialet i Jean Baudrillards anda väcker frågan om varför varor och produkter omnämns på det sätt som sker? Vi ställs inför långa listor, skrivna på svenska under rubriken Nota, försedda med ort, datum, signerade av handelsmannen eller affärsföreståndaren, ofta kontrasierade av köparen. Posterna är för det första registrerade enligt antal, måttenhet och slag, som stycken, aln för tyger, skålpund för vägda varor, lod för kryddor och mediciner, buteljer för vin och övriga flytande vätskor, burkar, askar och böcker samt ris för papper. Kvalitetsskillnader antecknas noga, t.ex. bitter- respektive sötmandel (35), textilvaror antecknas inte bara efter slag utan också färg och kvalitet (2), spets enligt bredd och färg och nålar enligt proveniens, engelska t.ex., papper enligt användningsändamål, som skrivpapper och makulaturpapper (28) och slutligen är knappar uppräknade efter storlek och färg (1).

Kvalitets- eller artskillnaden i produkterna framgår tydligare då det är fråga om butiker och affärer som är långt specialiserade, t.ex. i fråga om järnvaror/metall (kvitto 6 från Helsingfors och 11 från Lovisa) eller silver och

guld (33, Stockholm 1809 och 7, Lovisa 1799). De pekar också på olika hantverkarens butiker i avlägsna städer. Den nota som gäller metallvaror i Helsingfors 1798 (6) och en från en textilhandlare i S:t Michel 1803 (20) förtjänar att presenteras.

NOTA 21

Ett st. Durchslag
 Ett stort Rifjärn
 En bakelse Spritz
 En järnkaks spada
 Ett kvartersmått
 Ett jungfru mått
 2 dussin smörbakelseformer
 2ne par ljus plåtar
 Ett par fisklådor
 En tratt
 2ne blankskärör (?)

NOTA 22

10 aln Cattun
 2 st. solfjädrar
 12 aln Cråsband
 18 aln sa(del)jord
 3 ¼ aln flor
 1 st wästtyg
 1 st wästtyg
 1 par handskar
 2 Bout. Arak

Metallvarorna har upptecknats enligt slag och tyder på ett stort intresse för bakning. Både funktionssammanhanget (förutom fisklådan och blankskärorna) och metallen förenar varorna till en helhet, samtidigt som man kan ana att herrgårdsbaket i och med dem fick en extra kvalitet, eller om man så vill, herrgården förlänade de enkla varorna en extra glans. Dessutom kan anskaffningen tyda på att inte bara bakningen överlag ändrades i dessa tider – nya bakmetoder krävde nya bakredskap – men också att kaffetillställningar krävde mera bakverk.²⁵ Då är det att märka att varorna köptes samma år som Berndt Adolf Grotenfelt med familj satte sitt bo på den nyinköpta gården Frugård och man ville säkert vara välförsedd. Textilierna av olika slag inköpta några år senare har å sin sida upptagits huller om buller, antagligen på samma sätt som produkterna stod till buds på marknaden eller i handelsboden. Här har sadeljord och Arak-vin kunnat upphandlas tillsammans med solfjädrar av samma försäljare M. J Kyander. Det är hela hushållet som står i fokus om man ser till de olika materialslagen. Tygmaterial nämns också i andra kvitton som upptar flere olika poster och har hopats enligt varuslag enligt antingen bruksändamål eller kvalitet, som i ett kvitto (4) från tre år 1795-1797, som upptar t.ex. nettelduk, tömmar, gult kläde, blått kläde, eller i ett annat redan omnämnt (26) som upptar 6 aln band, sidensars, 2 st. halsdukar, 20 aln bolstervar, 6 aln bolstervar av annat slag, 2 aln cattun, 3 aln nättelduk, 2 dukar, 4 aln kläde, 6 aln nättelduk, 1 aln sidensars 6 och 3 aln taft. Här blandas troligen tyg både för familjens flickor och fruntimmer samt för pigorna. Finare textilier enbart för familjen, inköpta

12 november 1791 i Åbo, ligger troligen bakom listan på 3 ½ aln fin nettelduk, 1 lod svart silke, 2 aln svart taft och 2 skålpund bomull (kvitto 2). Dessa varuförteckningar som grupperar likartade produkter påminner om listorna som förekommer i de bouppteckningar som upptar varuslag på herrgårdarna efter någon avliden. Rubriksättningen bygger i bouppteckningarna ofta på skillnaden mellan olika material, i fråga om metaller t.ex. en åtskillnad mellan guld, silver och koppar, ifråga om textilier mellan linne och kläder, och om husgeråd mellan glas och porslin men också t.o.m. ”trä”. Under rubriken koppar finns t.ex. en hel del av köksutensilierna upptecknade. Då är det naturslagen som fungerar som referens, samtidigt som helheten ofta bildar en sammansättning av föremål som används för likartade funktioner i hushållet. När det gäller inköpen är det fråga om en *komplettering* till vad som redan finns på herrgården. Mycket riktigt hittar vi även en del av de inköpta metallföremålen, t.ex. durchslaget, ett mässings rivjärn, två dussin bakelseformer, ett kvartersmått och en koppartratt i en bouppteckning från Frugård år 1811 Av textilier återfinns t.ex. en svart sidensars klänning, klänningar av taft, 4 vita nättelduksklädningar, 3 kattunsklänningar och 5 bomullsklänningar samt en björnskinns muff och en päls ”af svart foderverk och blått klädesöfverdrag”.²⁶

Den ordnande principen bygger då uppenbart på det råmaterial varan är gjord av. Ett annat rättesnöre i bouppteckningarna bygger på varans funktion, exempelvis åkdon eller båtar. Men man kunde också tänka sig att indelningen i någon mån bygger på det som olika hantverkare och handlande ställde till förfogande, som just silversmeder, bleckslagare, och textilhandlare. Då grupperades varorna i bouppteckningarna enligt en liknande kategorisering. Detta är alltså en mer ”rationell” inställning till kategorisering än en sådan som bygger på innehavarens sociala status. Den gäller i bouppteckningar också för andra samhällsklasser. Om den sociala rangordningen som princip inte kan överföras till kategoriseringen av ting i olika slags listor, är det sammansättningen som här blir utslagsgivande. Både inköpslistorna och bouppteckningarna pekar på en värld, där den sociala rangen både föreskriver en viss livsform, såsom att man bör äga en viss uppsättning av ting och att denna livsform förlänar tingen en extra aura. Gradvis försvinner dock den sociala rangen som den framträdande konnotationen i fråga om tingen och då återstår givetvis ännu andra sätt för att markera välståndet. Man kunde t.ex. framhålla att den ostentativa konsumtionen i ståndssamhället snarare var en fråga om plikt-känsla än skrytsamhet, som t.ex. de finare köksutensilierna för bakverk tyder på. Vid bjudningar måste man kunna bjuda fint. Utan sådana yttre tecken på förmöget välstånd kunde adeln ha förlorat sin trovärdighet.

Varorna klassificerades således efter art och råmaterial men också av upphovsman. Pälsarna hade förfärdigats av körsnärerna S. Svensson och Aug. Krapp. Inköpen planerades också noga, vilket framgår av inte bara ur förteckningar på kvitton utan också av de noggranna råd och föreskrifter som ingår i

kommissionsbrev och –anvisningar om vad som behövdes vid tiden för inköpet. Innan vi går in på vem som behövde vad i herrgårdens hushåll kan man begrunda helheten av de olika saker och ting som inköptes för skilda ändamål i hushållet. Om man ser på varorna ur den synpunkt i vilka sfärer av vardagslivet de kom till användning i, kan man se dem både som tecken på livsformen, men också som en indirekt hänvisning till familjen eller hushållet som konsumtionsenhet. Notorna som jag har studerat upptar föremål i anslutning till följande hushållsaktiviteter:

Måltider, mat och dryck: Ris och mjöl; Kryddor, salt och socker; Frukt och nötter. Fisk: lax, ”taimen”, ost

Viner (franskt, malaga, rhenskt, kirsch, rödvin) och likörer (arrak). Kaffé, te och kakao.

Dukning: porslin, glas, silver.

Matlagning, köksutrustning: durkslag, rivjärn, tratt, bakform, stekjärn

Kroppsvård, hygien: tvål, pomada, parfym, rakblad, kammar, hårtång

Hälsa, Medicin: kinin, Hoffmans vita droppar, Wessmans puder, liniment, Cremor tartari

Beklädnad, klädsel: Textilier och vävnader för damer: siden, taft, tyll, tryckt kattun, bomull, nettelduk, band, spetsar och damstrumpor, halsdukar

Textilier för män: kläde och fris, halsdukar

Beklädnad, läder och pälsvaror: handskar, fruntimmerspälsar, muffar, skor, stövlar

För stallet: tömmar, kalvskinn, sadelgördel

Jordbruket, metallvaror: skärar

Skrivdon: papper, ”postpapper”, skrivmaterial, sigillvax

Spel och leksaker: käglor

Transport, kommunikation: smörjmedel, vagnssmörja, seldonsreparation, vagnstillverkning, nattkvarter

Ovanstående varor kan hänföras till olika användare (”konsumenter”), skilda sektorer av hushållet och varierande tillfällen. Utgående från min kännedom om detta samhälle och dess kultur vill jag börja med att skilja på de föremål som det adliga hushållet använde för att ta emot gäster och sådana som fanns för familjens omedelbara och ”intima” bruk.

Föremål i anslutning till mat och dryck tillhör societetens sociala sfär. Vardagsmaten var i allmänhet anspråkslös men också de informella måltiderna krävde sin inramning. Duknings- och kökstillbehör fanns i (många)dubbla exemplar: finare porslin och särskilda köksutensilier var avsedda för finare rätter. Det finaste porslinet användes då adeln församlades till festliga tillfällen ("assembléer") och när maten tillreddes tog tjänarinnorna i bruk specialredskap. Vissa kolonialvaror var uppenbart avsedda för servering åt gästerna men måste – då de gästade inte var talrika – också ha kommit familjen till del. Familjens omedelbara konsumtion börjar alltså med vardagsporslinet, hygienprodukterna och det mesta av medicinförrådet (en del av det kom säkert också tjänarna till del). Textilierna kan också delas upp i sådana som brukades av familjen och sådana som tjänarna använde. En del av lönen bestod nämligen av textilvaror. I kvittot från S:t Michel är de nämnda textilierna sannolikt avsedda för tjänarinnorna och drängarna men de finare varorna, inklusive handskarna och pälsarna som nämnt var avsedda för frun och dottrarna. En varken daterad eller numrerad notis anger med Grotenfelts stil t.ex.: "en riksdaler kontant åt Anna Jana, en halsduk åt Marie, 1 riksdaler Blomqvist åt Måttkarln (?), 1 vit halsduk åt Svärmor, $\frac{3}{4}$ svart taft åt Svärmor, $\frac{1}{2}$ lod svart silke likaså åt Svärmor".²⁷ Varorna i de fyra återstående kategorierna tillfaller givna användare: drängarna, husets herre och hans söner samt alla när det gäller åkdonen. Också barnen ihågkoms med leksaker. Nya vagnar måste anskaffas och transportutgifterna omfattar också reparationer och dylikt.

Skrivdonen intar en viktig ställning i denna förteckning eftersom de anspelar på den centrala manliga rollen i herrgårdssamhället. Skrivpapper inköptes i form av "ris" och "böcker" och kom till bruk för räkenskaper och förvaltning i anslutning till torpekonomin. Papper behövde också skolgossarna- och flickorna när de undervisades. Då pojkarna blev äldre behövde de en informator för sin undervisning. Kritan som nämns behövdes möjligen också i jordbruket. Pappret kom också till bruk då husets herre axlade sin militära roll, om detta finns vittnesmål i en omfattande korrespondens. "Postpappret" och sigillvaxet var överlag oundgängliga för den viktiga korrespondensen som upprätthöll det sociala nätverket (27, 16 och 17).

Vad majorens brorsdotter Anna-Maria Grotenfelt beträffar gäller vissa noter hennes vistelse i Åbo. Hon bodde i pension hos Fru Danit under åren 1802-1803 och vi vet att hon undervisades i åtminstone musik och teckning. Det framgår att hon gick på uppköp: hon skaffade sig kläder, hattar, spetsar, skor och örhängen, noter, en piptång och både sötsaker och kakao. Hon gick också på konsert (13-17) och fick sina skjutsar betalda (kvitton på vagn och hovslagare).

Som herre i huset hade majoren att förvalta sitt hushåll och fördela sina gracer och befallningar åt var och en enligt ställning och behov. Vi kan aldrig

veta hur den materiella utdelningen fördelades utom att alla på gården blev delaktiga av den. Ytterst sällan anskaffades något som kan hänföras endast till majoren. Varorna skulle tjäna vad man kunde kalla ett komfortabelt liv och vissa varor delades säkert av många, icke namngivna mottagare.

I sina studier av sjuttonhundratalets förhållanden i sydöstra Skåne har etnologen Börje Hanssen föreslagit att den jordägande adelns livsstil skall betraktas som *urban* eftersom den tenderade till individualism, konsumtion av varor producerade på annat håll, vidsträckt socialt umgänge, specialisering, *uppseendeväckande konsumtion* av kläder, mat och dryck och att man *hade för vana att åka omkring i vagn*.²⁸ Hans emfas på ordet *köpstad* förbinder gudens konsumtion med existensen av en stad: den utgjorde grundvillkoret för de urbana konsumtionsmönster som adeln var delaktig i.²⁹ I den avlägsna provinsen Savolax var konsumtionen problematisk eftersom handelsförhållandena var så outvecklade och städerna geografiskt svåråtkomliga. I skenet av de analyserade kvittenserna framträder dock ett etablerat konsumtionsnätverk, där olika handlandekategorier kompletterar varandra. Herrgården fick sina behov tillfredsställda både i hem- och grannsocknen och i de närmaste landsortstäderna och marknadsplatserna Nyslott och S:t Michel. Frapperande är då att det främst var Nyslott bortom gränsen som man utnyttjade samt att alla handelsmän som förekommer har entydigt svenska namn förutom Ivan Sittkov i Nyslott. Med honom hade Grotenfelt en anlitad kontakt, en gång betalade han även Sittkovs skjuts emellan Helsingfors och Jorois, säkert i anledning av någon leverans.³⁰ Men oftast var handelsmännen varken överflyttade karelska/ryska handelsmän eller gårdfarihandlare, utan en helt annan kategori (se förteckningen nedan).

Bild 2. De två saltkaren 3.3.2012. Frugårds museum. Foto Gunnar Åström.

Bild 3. Nota 5. Nota över tvenne saltkar med blå glas köpta i Åbo 13.5.1797. Frugårds museum. Foto Gunnar Åström.

Det verkar vara fråga om privata nätverk, där vissa handelsmän och deras mellanhänder prefererades. Klart var dock att både handelsförbudet på landsbygdens bröts och uppköp gjordes i ”främmande land”, Ryssland. Det tyder på att konsumtionen var så pass viktig att man tog sig egna friheter.

Adeln som grupp var van vid det som går under namnet *conspicuous consumption* och anammade också i vårt avlägsna hörn av världen den nya livsstilen och dess former, trots svårigheterna i att forsla varorna. Utgifterna var visserligen blygsamma i jämförelse med det högadliga livet i Skåne eller Stockholm men alla ingredienser för ett distingerat liv kunde uppfyllas.³¹ Alla studier över konsumtionssamhället delar tesen om att lyxen under 1700-talet hade spridit sig över åtminstone hela Västeuropa.³² Låt mig därför ge ytterligare några exempel på hur lyxlivet kunde te sig i östra Finland.

På Frugård hade husets fruntimmer bestått med de två pälsarna. Året innan Bernt Adolf Grotenfelt skaffade sig herrgården, köpte han, då ännu kapten, år 1797 i Åbo två saltkar av blått glas med tillhörande silverskedar (se Bild 2). Han betalade med ”gammalt silver” (5, se Bild 3). Två år senare, 1799, reparerades i Lovisa ett guldur (7). En nota (8) upptar bara två ting, nämligen två kammar med ”eckta guld och hvita glas” kvitterade av C Malmberg. Man kan föreställa sig att de skulle bäras av någon av husets damer. Värt att notera är också att ordet äkta blivit tillagt före metallbetäckningen guld, vilket anger att föremålen – såsom icke förfalskade - var värdefulla och skulle signalera väl-

stånd. Tre år senare, 1805, beställde och betalade Grotenfelt, fortfarande ännu kapten, en stor servis från Rörstrand (se Bild 4). Den omfattade skålar och fat av skilda slag (2 ovala terriner, 4 flata fat och fyra ”reflade Carotter”) och nio dussin tallrikar. Allt detta hade handelsmannen B. M. Levison inpackat i en låda i Åbo och försålt den 16 mars 1805 (21, se Bild 5). Sedermera utökades servisen med dessertpjäser.

De två notorna som är från Kuopio, den ena utställd på majorskan, alltså major Grotenfelts fru 1809, den andra utan personangivelse 1806. Vid en närmare granskning visar det sig att den första notan gäller inköp av kaffe, socker och en lärftpåse till kaffet i januari 1809, mitt under brinnande krig mot Ryssland (31). Kvitto nummer 25 gäller ett besök i Kuopio år 1806, då man tog in på vad som sannolikt var ett gästgiveri den 21-23.maj. Kvittot ger vid handen att frugårdssällskapet, varje morgon förutom för kammaren för ena dagen betalade för två koppar kaffe, två koppar kakao (sjukla, dvs. choklad), morgonmål (frukost) men för den andra dagen för en tredje gäst, dvs. frukost för tre och tre morgonsupar! Vem som ingick i sällskapet framgår inte.

FAMILJEN SOM KONSUMTIONSENHET

I detta avlägsna hörn av Europa, där adelsmännen klänger sig vid jorden och handhar för landet viktiga ärenden, utgör således familjen en enhet som fortfarande är betydelsefull på 1700-talet. På den tiden utgjorde adelsfamiljen den centrala konsumtionsenheten eftersom ”kulten av familjens status” dikterade att denna konsumtion skulle sträcka sig över generationerna. ”En generation köpte varor och ting som skulle representera och förhöja den ära som tillkom föregående generationer och som i sin tur bildade fundamentet på vilket de kommande generationerna skulle resa sina äreminnen. Köpet avgjordes ”av

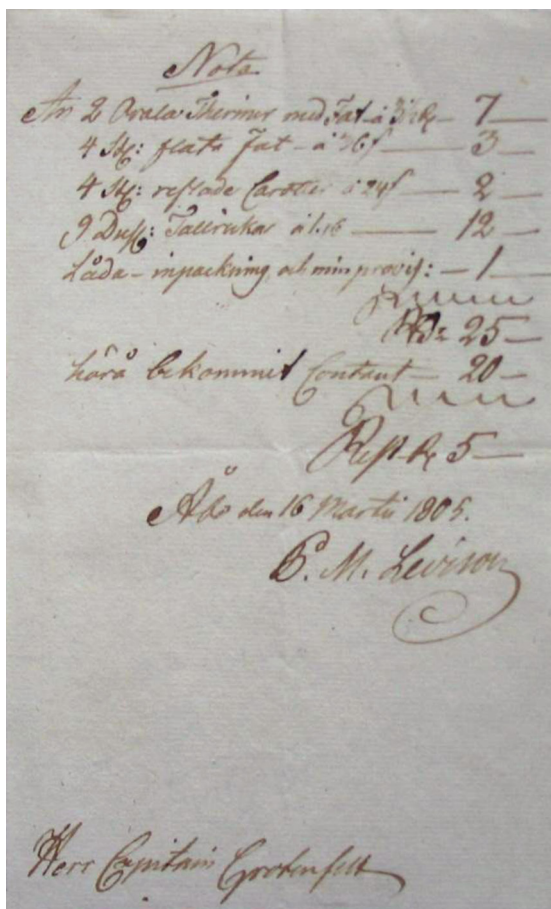

Bild 4. Terrin ur Rörstrandsservis. Frugårds museum. Foto Gunnar Åström.

Bild 5. Nota 21. Nota över Rörstrands porslinspjäser i Åbo 16.3.1805. Frugårds arkiv. Foto Gunnar Åström.

de levande men innefattade både de döda och de ännu ofödda” framhåller konsumtionsforskaren Grant McCracken apropå den engelska adeln före 1700-talets konsumtionsrevolution.³³ Familjekonsumtionen innebar alltså ett kollektivt företag i syfte att bevara vad tidigare generationer hade samlat och säkerställa att kommande generationer kunde dra nytta av de inköp som gjordes. De varor man samlade omgavs av en särskild aura och speciell kvalitet, ”en mystisk förmåga att växa sig värdefullare ju äldre och mer utlevda, slitna, de blev. Ett av motiven för konsumtionen var därför att man särskilt uppskattade durabla objekt som med tiden erhöll en viss ’patina’”.³⁴

Herrgårdarna i Savolax beboddes ännu 150 år senare än den engelska elisabethanska adeln av ortsbundna familjer i vilka husets herre endast ytterst sällan drog i väg till hovlivet i Stockholm, centrum för landets societetskultur och -konsumtion. Varje gård upprätthöll tvärt emot en liten värld för sig själv, byggd på egen produktion, men alert för och noga medveten om seder och bruk på de andra gårdarna. Ville man bli populär i detta samhälle gällde det att framstå som gott värdfolk.³⁵ Ett annat framträdande drag var att säkra familjens fortbestånd och framgång genom att förse ättlingarna med en god utbildning.³⁶ Här kan vi återknyta till Millers och McCrackens uppfattning om konsumtionen som ett sätt att upprätthålla förbindelser inom familjen. Familjen ses här som en mottagare av alla varor, från möblemang och serviser till mat. Utöver detta måste varje familjemedlem få vad som behövdes i fråga om t.ex. kläder och annat. Detta synsätt innebär trots det att det *inte* är individen, utan en större grupp, som utgör grundenheten. Den kan i sin tur bestå också av en vidare

familjekrets, vars medlemmar, via konsumtionen, t.ex. via inbjudningar och inköp av presenter, markeras som viktiga och närstående och därmed inlemmas i en inre cirkel också i en herrgårdsgemenskap.³⁷ I hantverkarnotan från år 1809 där byskräddaren omnämns (34), specificeras flera dräkter för familjens unga manliga medlemmar, dvs. ”gossarne” och en pojke som kallas Stora Calle, troligen en brorsson. Man beställde sortuter, pantalonger och västar för flera personer. Här gäller beställningen troligen en jordfästning, husets ägarrinna, Catharina Grotenfelt, född Ehrnrooth, dog mitt under det finska kriget. I alla övriga räkningar som gäller textilvaror är många av hushållets kvinnliga medlemmar inräknade. Varornas funktion och material är tydligt angivna men deras värde klargörs först enligt mottagarnas sociala rang. Alla är inkluderade men de som befinner sig på tröskeln till vuxenlivet ställs ofta en smula högre än de andra. Detta gäller t.ex. brorsdottern i sin stadsbostad och senare även hennes kusiner i samma universitetsstad.

Man anser att ”det nya”, noviteten, under sjuttonhundratalet tar överhand då det gäller prefererade konsumtionsmönster och att allt som framstår som en nymodighet, novation, därefter dikterar utvecklingen.³⁸ Ett annat sätt att närma sig perioden ingår i tesen om att funktionen viker för estetiken.³⁹ En antydning om detta skifte i vårt aktuella fall får vi vid granskningen av två kvitton som gäller bordsserviser. Brorsdottern i Åbo tycks också ha haft behov av tennvaror: 7 par ljusstakar, 1 ½ dussin tallrikar, 6 fat och 1 skål med lock (28). Det verkar ålderdomligt med tennvaror, och listan som finns på baksidan av ett kvitto kan i själva verket vara något som fröken medförde till sitt stadskvarter. Vi vet på basen av bouppteckningarna att många adelshushåll i Savolax ännu mot slutet av 1700-talet använde sådana tennvaror och att porslinet blir populärt först under början av 1800-talet.⁴⁰ Notan saknar tidsbestämning men den kan gälla vistelsen i Åbo, den kan också vara äldre eller yngre. År 1805 blir det i varje fall dags för den ståtliga nymodigheten i form av Rörstrandservisen, (16), vars leveransväg vi kan följa från Åbo via marknaden i S:t Michel till Frugård.⁴¹ Efter detta inköp kunde majorens familj leva upp till den standard som hans status i samhället krävde. Tennet har helt konkret överflyglats av porslinet.

Ändå passar jakten på nymodigheter rätt illa i bilden om man ser på helheten av det material som kvitton, räkningar och notor presenterar. I detta samhälle, baserat på självhushållning, var konsumtionen i form av nyinköp fortfarande mycket knappt tilltagen. Jämsides med de regelrätta uppköpen anlidade man också kringfarande hantverkare. Kvitton som gäller gårdfarihandlare visar att man hos dem kunde inhandla mångahanda ting, inte minst textilvaror (20) men några nymodigheter bjöd de sällan på. Detta strider inte mot det faktum att t.ex. damerna i huset förmodligen, med de varor som stod till buds, kunde föra sig *à la mode*.

Ett annat drag som sägs gälla konsumtionsmönstren under sjuttonhundratalet är att varorna i sig själva bär på nya statuskonnotationer (i motsats till de

betydelser de får via bärarens och ägarens sociala rang som diskuteras i början av denna artikel). Varorna själva förvandlas enligt detta synsätt till uttryck för eller vägvisare till en social identitet, ett nytt sätt att organisera det sociala varat i en tilltagande anonym tillvaro, ett sätt att bevara dess stabilitet och kärna genom att förankra det i varornas och välståndets överflöd.⁴² Huruvida detta fenomen inträffar i Savolax under det senare 1700-talet är tvivel underkastat. Eftersom över en tredjedel av notorna är undertecknade av inte bara säljaren utan också av köparen, den blivande innehavaren, måste de ha presenterat sig för varandra och varit bekanta på något sätt, inklusive i sina sociala roller. Därremot kan varorna nog ha antagit en ny social dimension i och med att de blev tillgängliga för alla; var och en som hade råd med dem kunde köpa dem. De här granskade adliga hushållens knappa konsumtion antyder att de lägre klasserna nog måste ha haft svårigheter i den sociala konkurrensen.

I stället för en betoning av detta herrgårdssamhälle som en kultur i samma utvecklingstakt som den framrusande ”stora” världen kunde det vara klokt att nedtona dess modernitet. Det var dock modernt i den meningen att nästan alla här omnämnda varor *inte* är främmande för en nutida betraktare, förutom då transport- och kommunikationsmedlen, även om också dagens människor kan ty sig till vagnar och sigillvax. Innehållet i dessa handelsdokument är i själva verket i grunden *bekant* för och *delat* av oss. Det slående i materialet blir hur globaliseringen, via kolonialvarorna, når en avlägsen herrgårdskultur, vars familjer, om man undantar att de betjänades av jungfrur och drängar, i så mycket påminner om oss själva.

Översättning från engelska Leif Salmén

KÄLLOR

Riksarkivet

Erik Anders Crohns dagbok, Samuel Möllers samling, RA.

Brevsamlingar i privata släktarkiv med anknytning till herrgårdarna i Savolax, främst Torsten Tavasts brevsamling 1810-1820-talet och Berndt Adolf Grotenfelts samling 1790-1811.

Frugårds arkiv

36 notor 1790-1809, se förteckning i bilaga.

2 notiser i samband med notorna, en om skjuts för A. Zittkov, en om fördelning av tyger

Bouppteckning efter Catharina Grotenfelt, f. Ehrnrooth 9 februari 1811.

Gustaf Otto Grotenfelts dagböcker 1828-1836

LITTERATUR

- Baudrillard, Jean, *Selected writings*. Edited and introduced by Marc Poster. Cambridge, Polity Press 1990.
- Berg, Maxine, *Luxury and pleasure in eighteenth-century Britain*. Oxford, Oxford University Press 2005.
- Hanssen, Börje, *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*. Ystad 1952.
- Hanssen, Börje, Common Folk and Gentlefolk. *Ethnologia Scandinavica* 1973, 67-100.
- Ilmakunnas, Johanna, *Ståndsmässigt liv: Släkten von Fersens livsstil på 1700-talet*. Helsingfors Stockholm, Svenska litteratursällskapet Atlantis 2012.
- Mauranen, Tapani, Kauppa ja liikenne: Kotimaan kauppa, *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Toim. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen, Sven-Erik Åström. Helsinki, Tammi 1980.
- McCracken, Grant, *Culture and Consumption. New approaches to the symbolic character of consumer goods and activities*. Bloomington. Indiana University Press 1988
- Miller, Daniel, *A Theory of shopping*. Cambridge, Polity Press 1998.
- Overton, Mark, Whittle, Jane, Dean, Darron and Hann, Andrew, *Production and Consumption in English Households 1600-1750*. London and New York, Routledge 2004
- Ranta, Raimo, Ulkomaankauppa ja kotimaankauppa. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Toim. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen, Sven-Erik Åström. Helsinki, Tammi 1980.
- Åström, Anna-Maria, Torpare och stutare. Gårdsorganisation och lönesystem på Fru-gård i Jorois. *Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia* 8. 1981.
- Åström, Anna-Maria, 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*. Folklivsstudier Diss. Helsingfors, Svenska litteratursällskapet 1993.
- Åström, Anna-Maria, Sjuttonhundredalstenn - tennet blir populärt. - *Laboratorium för folk och kultur* 2/2002, 19-23.
- Åström, Anna-Maria The Assemblages of things and dealing with things. In *Touching Things. Ethnological aspects of modern material culture*. Ed. By Pirjo Korhokangas, Tiina Riitta Lappi Heli Niskanen. Studia Fennica, Ethnologica. Helsinki, Finnish Literature Society 2008.

BILAGA

Förteckning över noter i Frugårds arkiv 1790-1809

(Nr)	Datum	Ort	Säljare	Köpare/mellanhand	s:a Riksdaler	Varuslag
(1)	23.6.1790	Wehmais(Jock)	Jacob Magnusson	-	19.31	textil, sytillbehör
(2)	12.11.1791	Åbo	Reinh.Braner	-	7.68	tyger
(3)	29.10.1794	Stockholm	M.Arell	-	50.00	urked
(4)	1795-1796	-	-	-	189,43	textilier
(5)	13.5.1797	Åbo	A.C.Levon	/mot silver	11.28	2 saltkar av blått glas
(6)	15.12.1798	Helsingfors	Fred. Burgman	Adolph Grotenfelt	4.32	metallvaror
(7)	5.3.1799	Lovisa	Joh. Elfström	-	1.00	guldursreparation
(8)	15.11.1799	-	S. Svensson	-	54.32	päls
(9)	10.2.1800	Mustiala	X.Leijonhufvud	Capt. Grotenfelt/ drängfogde H. Hypén	8.24	vete
(10)	16.2.1802	-	M.Malmberg	Capitain	29.16	taimen (fisk)
(11)	4.3.1802	Lovisa	H.Nordström torpare uttagit för	XXX /mot råg	34.10 69.16	salt, färg, alun,såpa salt
(12)	17.4.1802	Frugård	-	Berndt. A. Grotenfelt	14.4	kolonialvaror
(13)	-	-	-	-	-	tennpjäser
(14)	-	Jorois?	-	-	95,36	tyg,hatt,vete,smör,talg
(15)	-	Åbo?	B.Levison	Annmari Grotenfelt	109.42	skjuts,örhäng,hatt,vin
(16)	20.2.1802	Åbo	Th.Buckstedt	Fröken Grotenfelt	42.00	muff, löshår, spetsar
(17)	19.6.1802	Åbo	Danett	Baron Lejonhufvud /Grotenfelt	17.21	konstert,hatt,taylor
(18)	2.8.1802	-	C. Malmberg	Grotenfelt	2.0	kammar
(19)	8.9.1803	Åbo	Aug. Krapp	-	18.00	päls
(20)	2.10.1803	S:t Michel	M.J.Kyander	-	22.20	tyg, handskar,vin
(21)	16.3.1805	Åbo	B.M.Levison	Capitain Grotenfelt	25.00	porslinspjäser
(22)	1.7.1805	Åbo	Johan Malmberg	-	25.00	Kärra beslagen
(23)	10.7.1805	St.Michel	T. Holmstein	-	10.32	Rödvin
(24)	22.7.1805	Åbo	Em. Ahlgren	-	4.00	Kärrmålning,beklädn
(25)	23.5.1806	Kuopio	A.Brännare	-	2.38	kaffe,kakao,brännvin
(26)	17.11.1806	Nyslott	Ivan Sittkov	-	18.00	kolonialvaror
(27)	5.12.1806	Jorois	A.h	Grotenfelt	-	pappersvaror
(28)	12.6.1807	-	-	Major Grotenfelt	-	textil, kryddor, vin
(29)	2.7.1807	Nyslott	A. Sittkov	-	44.12	kolonialvaror
(30)	30.11.1808	Heinola	El. Falck	härdadshövd. Poppius	12.15	mediciner
(31)	3.1.1809	Kuopio	Jan Backman	Majorskan Grotenfelt	20.8	kaffe, socker
(32)	?1.1809	Engelsnäs(Jor)	Petter Tegelberg	-	10.42	sortuter, västar, pantal
(33)	25.5.1809	Stockholm	B.A.Grotenfelt	L.Zetelin/mot silver	9.90	sked,kniv,gaffel,fodr
(34)	25.5.1809	Stockholm	B.N. Lundén	-	9.28	kaffe,ljus
(35)	12.6.1809	-	-	-	22.32	kolonialvaror
(36)	6.11.1809	Stockholm	J.M Rimman	-	11.36	viner

NOTER

- ¹ Åström 1993, 75-174.
² Baudrillard 1990, 135-137.
³ Frugårds arkiv, Jorois.
⁴ Baudrillard 1990, 135-137; Aro 1990, 42-41.
⁵ Miller 1998, 106ff.
⁶ McCracken 1988, 13.
⁷ McCracken 1988, 14.
⁸ Åström 2008.
⁹ Åström 1981; 1993.
¹⁰ Åström 1981, 25.
¹¹ Åström 1981, 40-41.
¹² Åström 1981, 40. Liknande torparfärder förekom vid denna tid från norra Savolax till Uleåborg (brev från Berndt Aminoff till Torsten Tawast 11.2.1810) RA.
¹³ I Frugårds arkiv lyder en kort notis Fru Wrights taskbok på Aholax, invid Nyslott, Fru Tavasts halsdukar hos Zittkov, 6 par Barn The koppar). I dessa brev nämns ofta marknaderna i Kuopio (som fick stadsprivilegier 1782) och S:t Michel (med marknadsprivilegier år 1745 men stad först 1838). Formaliteterna vid den ryska tullen, när vägen gick till Nyslott, tycks ha varit besvärliga, särskilt för dem som idkade handel ("de trafikerande", som det heter i ett brev från A.F. Molander till Torsten Tawast så sent som 16.6. 1816, (RA: privata arkiv). Formaliteterna avskaffades sent omsider i det ryska storfurstendömet.
¹⁴ Ranta 1980, 281-282.
¹⁵ Ranta 1980, 291-292.
¹⁶ Mauranen 1980, 444-445.
¹⁷ Mauranen 436-437.
¹⁸ Spannmålshandeln hade officiellt blivit fri redan 1775, se Ranta 1980, 291-292.
¹⁹ Nordisk familjebok 8, 1956, 267.
²⁰ Erik Anders Crohns och Gustaf Otto Grotenfelts dagböcker, 1820-talet, RA/Frugårds arkiv.
²¹ Erik Anders Crohns dagbok, Kuopio, 14-24 januari 1819, RA.
²² McCracken 1990, 5.
²³ Ilmakunnas 2012.
²⁴ Berg 2005.
²⁵ Jfr. Overton et al. 2004, 119
²⁶ Bouppteckning efter Catharina Grotenfelt, f. Ehrnooth 9 februari 1811, Frugårds arkiv.
²⁷ Frugårds arkiv.
²⁸ Hanssen 1973, 67-82.
²⁹ Hanssen 1952, 418.
³⁰ Notis i Frugårds arkiv.
³¹ Ilmakunnas 2009, Hanssen 1952.
³² Ilmakunnas 2009, Hanssen 1952.
³³ McCracken 1990, 13.
³⁴ McCracken 1990, 31-43.
³⁵ Åström 1993, 196-199.
³⁶ Åström 1993, 131, 272-275.
³⁷ Miller 1998, 106ff, McCracken 1990, 13.
³⁸ McCracken 1990, 13, 19.
³⁹ Ibid.
⁴⁰ Åström 2005, 19.
⁴¹ Berndt Adolf Grotenfelts arkiv, RA.
⁴² McCracken 1990, 19.